

DE VROEGE TOPOGRAFIE VAN BRUGGE

DOOR

Prof. Dr. J. DHONDT

Er werd reeds vrij veel geschreven nopens de vroege topografie van Brugge¹ en juist dat bewijst dat de zaak niet zo duidelijk is. Zoals het meer gebeurt, ligt dit minder aan het ontbreken van bronnen dan aan hun relatieve (zeer relatieve!) overvloed. Die betrekkelijke rijkdom houdt verband met het bestaan van het verhaal van Galbert², dat een aantal bijzonderheden verstrekt waarvan de interpretatie nochtans niet gemakkelijk is. Het is dan ook in verband met deze interpretatie dat een aantal geleerden onderling van mening verschillen en het is tenslotte ook door de lectuur van dit verhaal dat we zelve genoopt werden het probleem nog eens te onderzoeken.

Het vroege Brugge omvat vanzelfsprekend twee gebieden, de « burcht » en de stedelijke agglomeratie. We zullen het opvolgendelijk over beide hebben.

DE BURCHT

Wat er tenminste heel duidelijk is, is hoe het « castrum » er van binnen uitzag. Op alle oude brugse plannen³ nog komt hetzelfde beeld duidelijk tot uiting: de burcht omvatte twee delen, duidelijk van mekaar gescheiden: het clericale deel, het grafelijk deel. Aan de ene kant, naar het Zuid-Oosten toe, lagen de gebouwen voor wereldlijk gebruik: steen, love, schepenhuis. De andere helft van het castrum was bezet met de kapittelgebouwen: St Donatianskerke zelve, proostdij, verblijf van de domheren⁴. De gebouwen die voor graaf en bestuur bestemd waren vulden

(1) Laat ik hier alleen maar de twee recentste en belangrijkste studien vermelden die met dat onderzoek verband houden, en die beide uitgaan van twee brugse geleerden: F. L. GANSHOF, *Iets over Brugge gedurende de preconstitutieperiode van haar geschiedenis* (Nederlandsche Historiebladen I, 1938, pp. 281-303) en E. I. STRUBBE, *De parochies te Brugge voor de 12e eeuw* (Album English, 1952, pp. 355-380). Ook de diverse studien betreffende het waterwegennet van Brugge van de hand van Dr. J. DE SMET zijn van groot belang tot de verduidelijking van het vroege stadsbeeld. Een bijzonder nuttig werkinstrument wordt geboden door zijn *De Brugse straatnamen in 1399* (Feestbundel H.J. van de Wijer, I, 1944, pp. 331-363). De bijdragen van Prof. De Poerck komen later ter sprake.

(2) Hieronder altijd geciteerd naar de uitgave van H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon* (Parijs 1891).

(3) We hebben steeds naast mekaar de plannen van Marcus Geeraerts, van J. van D-venter en van Guicciardini geraadpleegd.

(4) Dit beeld komt volledig overeen met wat de lectuur van Galbert leert. Zie vooral c. 37, dat vermeld « *templum.. domus comitis, claustrum, curtis comitis* (blijkbaar het open plein waarop de « grafelijke gebouwen » uitgaven), *domus prepositi, refectorium et claustrum fratrum, dormitorium fratrum...*

niet geheel de « grafelijke helft ». Het overige was een plein, « *curtis comitis* ».

Een ander punt dient nog onderstreept: doorheen het burchtgebied, van Oost naar West, liep een baan. Het is die baan die het « clericale deel » van de burcht scheidt van het « grafelijk deel ». Tussen het grafelijk verblijf en de St Donatianskerk liep een stenen galerij, die dus boven de zo-even vermelde baan ging.

Het is van belang hier te onderstrepen dat deze baan zeer oud was, ouder dan de burcht in elk geval. Juist het feit, dat ze de burcht in twee helften snijdt, die elk hun eigenaardigheid hebben (helft voor geestelijk, helft voor wereldlijk gebruik) bewijst dit reeds. Maar er zijn nog andere argumenten: de naam van die baan eerst⁵: ze heet, van Oost naar West, Langestraat, Hoogstraat en Steenstraat. Langestraat moge dan niet veel zeggen, Hoogstraat is al duidelijker en Steenstraat heel duidelijk. Hoogstraat is de naam die ze draagt waar ze aan en in de burcht loopt. De naam bewijst dat die straat hoger dan de omgevende vlakke was, ze ontstond dus in een tijd, dat het nodig was de straat op een hoogte aan te leggen om ze tegen overstroming te beveiligen. Daar dit gebeurd moet zijn voordat de burcht bestond (er was geen reden om de straat aan te leggen, binnen de burcht voor het gebruik van de burchtbewoners) staan we hier blijkbaar voor een segment van een heel oude baan. De naam Steenstraat bevestigt dit: de *steenstraat*, dat is de *enige* geplaveide baan, dus hier een baan die naar alle waarschijnlijkheid een Romeinse oorsprong heeft. De burcht immers is ontstaan in de 10e of in de 9e eeuw⁶, indien de baan ouder is, kan men moeilijk aanvaarden dat ze, als *geplaveide* baan, in de Merovingische tijd kan aangelegd zijn geweest.

Er is nog meer: men kan zich de vraag stellen, of beter, men moet zich de vraag stellen, waarom de burcht van Brugge juist op *die* plek werd gevestigd. Het antwoord ligt voor de hand: de burcht werd gevestigd op het punt waar een bevaarbare waterweg (de Reie) een

(5) Alles wat straatnamen betreft is ontleend aan de hoger vermelde studie van Dr. DE SMET.

(6) Er bestaat geen enkel rechtstreeks, maar twee onafhankelijke onrechtstreekse bewijzen voor het bestaan van een burcht te Brugge voor de grote Noormannenval van 879: de ene betreft het in veiligheid brengen naar Brugge van kostbare relikwieën (Cf. J. DHONDT, *Het Ontstaan van het Vorstendom Vlaanderen* R.B.P.H. XXI-1942-p. 78 n.), het tweede het bestaan van een muntatelier te Brugge ten tijde van Karel de Kale, dus uiterlijk in 877 (De munten van Karel de Kale die de vermelding van Brugge dragen worden gewoonlijk toegeschreven aan Karel de Eenvoudige; dit gaat echter niet meer aangezien men een dergelijke munt heeft teruggevonden in een muntvondst van omtrent 880 (P. NASTER, *Trouvaille de monnaies carolingiennes à Zelzate*, Revue belge de numismatique, t. 96, 1950, p. 223). Uit die twee feiten mogen we eerst besluiten dat er in die tijd « iets » bestond te Brugge, en dat « iets » vrijwel zeker een burcht was. Muntateliers in die tijd zijn immers meestal in een burcht ondergebracht, en het spreekt vanzelf dat het bergen van kostbaarheden in de Noormannentijd niet goed anders dan door een burcht te verklaren valt.

Voor de volgende tijd is het bestaan van een burcht vrijwel zeker, vermits Brugge een grafelijke residentie werd vanaf Boudewijn II ten laatste (Annales Vedastini, uitgave de Simson, anno 892, p. 72).

belangrijke landweg kruiste, om met één slag twee verbindingswegen te controleren.

Dit laatste is een heel frekvent verschijnsel en begrijpelijk ook. Ik wil er hier op wijzen dat letterlijk dezelfde toestand wordt aangetroffen te Gent. Daar immers is de burcht gebouwd juist aan het punt waar een aloude steenweg⁷ over de Leie gaat. Het parallelisme gaat zelf zover, dat die baan ook steenstraat genoemd wordt en dat, in de onmiddellijke nabijheid, de *hoogpoort* wordt aangetroffen.

Zo zijn we dan reeds tamelijk ver doorgedrongen tot de kern van de zaak, tot de reden tot localisatie van de burcht en zelfs, onrechtstreeks, tot de verklaring van de ligging van de oudste stedelijke kern. Maar over dit laatste verder. Keren we thans terug naar de burcht, die ons heel wat moeilijkheden gaat bezorgen.

Deze moeilijkheden hebben zich uitgedrukt in het « probleem van de bruggen ». Het zit zo: Galbert van Brugge vermeldt in zijn verhaal drie of vier bruggen, die hij noemt « de brug van de burcht », de brug van de proostdij, de brug van St Pieters, en de oostelijke brug⁸.

Pirenne, die bij zijn uitgave van Galbert van Brugge een plan van de burcht heeft gevoegd, heeft vier bruggen aangebracht, ruw uitgedrukt, een in 't Noorden, een in 't Zuiden, een in 't Oosten en een in 't Westen. Hoe komt hij hiertoe? Doodgewoon door een logische redenering toegepast op een a priori opvatting. De a priori opvatting is, dat de burcht door een gracht omgeven was. Dit gesteld, moest hij vier bruggen aanvaarden, nml. een voor de ingang van de « Straat », een voor de uitgang van de « straat », en daar deze noch de St Pietersbrug kan zijn (wegens de ligging van de St Pieterskerk) noch de Oostelijke brug (omdat deze, blijkens Galbert selve, uitgaaf op het Zuid-Oosten) moest dan wel een vierde brug worden gepostuleerd voor de oostelijke ingang van de « straat » in de burcht.

Dit alles is perfect logisch, *indien* er een gracht liep om de burcht. Hier staan we, a priori, voor een groot vraagteken. Lag er een gracht? De Poerck, die zich met het « probleem van de bruggen » onledig heeft gehouden⁹, zegt dat er *geen* grachten waren. Maar dit is tenslotte pre-

(7) Ik bedoel de baan samengesteld uit de Veldstraat-Nederkouter-Kortrijkse straat-Kortrijkse steenweg. Dat dit baanvak prestedelijk is blijkt uit de rechtlijnigheid en aan de volledige aanpassing van het stadsplan aan dit baanvak en niet omgekeerd. Het loopt verder, op de andere oever van de Leie, in de Geldmunt-Steenstraat-Grauwpoort-Sleepstraat.

(8) Laat ik hier liever eens voor altijd de teksten geven. Het betreft in hoofdzaak twee hoofdstukken van Galbert, en wel c. 28 en c. 45.

c. 28, p. 49: — « (de burgers)...*fugabant illos traditores fugientes in castrum...; (cives) irruerunt per pontem castris super illos qui in parte sceleratorum e castris ad pugnam resistebant. In alio quodam ponte, qui versus domum prepositi dirigebatur, magnus conflictus pugnae fuit... In tertio vero ponte, qui in orientali parte iacebat a castris et usque ad portas castris se extendebat, congressus fiebat, adeo ut... illi qui intro stabant frangerent pontem, et portas super se clauderent.* »

c. 45 p. 73: — « *Cumque cives per pontem Sancti Petri et per pontem castris transirent.* »

(9) « *Trois points litigieux dans la topographie de Bruges* » (Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België, XXVIIIe Zitting, Antwerpen, 1930, Afle-

cies even arbitrair als, zoals Pirenne, te zeggen dat er *wel* een gracht was. In werkelijkheid leren de bronnen ons hieromtrent niets, noch in positieve, noch in negatieve zin. Waar De Poerck zegt dat uit Galbert blijkt dat er maar drie en geen vier bruggen waren, is dit weer te absoluut: Galbert spreekt van vier bruggen¹⁰, maar behandelt nergens ex professo de vraag hoeveel bruggen er waren. Hij vermeldt die bruggen die in zijn verhaal te pas komen.

In werkelijkheid hangt het antwoord dat men geneigd zal zijn te geven een beetje af van een ander a priori: zijn de burchten van die tijd al dan niet met een gracht omringd? Men is instinctmatig geneigd ja te antwoorden, maar formele bewijzen hieromtrent heeft men eigenlijk niet, ook reeds, en dat zal voor Brugge bijzonder blijken, omdat het onderscheid tussen natuurlijk en kunstmatige oude waterlopen moeilijk te maken is.

Laten we hier nochtans, om ons althans van enkele moeilijkheden te ontdoen, bepalen waar de bruggen liggen welke Galbert wel vermeldt. Dit lijkt niet zo heel moeilijk wanneer we vertrekken van de oudste stadsplannen¹¹. Deze plannen immers laten duidelijk zien waar bruggen nog bestaan of blijkbaar vroeger nog bestaan hebben, en deze bruggen komen volmaakt overeen met wat Galbert er over zegt.

Er is eerst het *pons castri*, de brug van de burcht en dus, gezien de naam wellicht de belangrijkste brug. Er bestond daar, juist op deze plaats (in de latere Breidelstraat) inderdaad een « hofbrugge »¹². Het is de brug langs waar de « straat » de burcht naar het Westen toe verliet.

Er kan evenmin twijfel bestaan nopens de ligging van de « Oostborchbrugge »: ook zij is duidelijk op de oude stadsplannen terug te vinden¹³. Maar de grote moeilijkheid wordt geboden door de 3e (en vierde?)

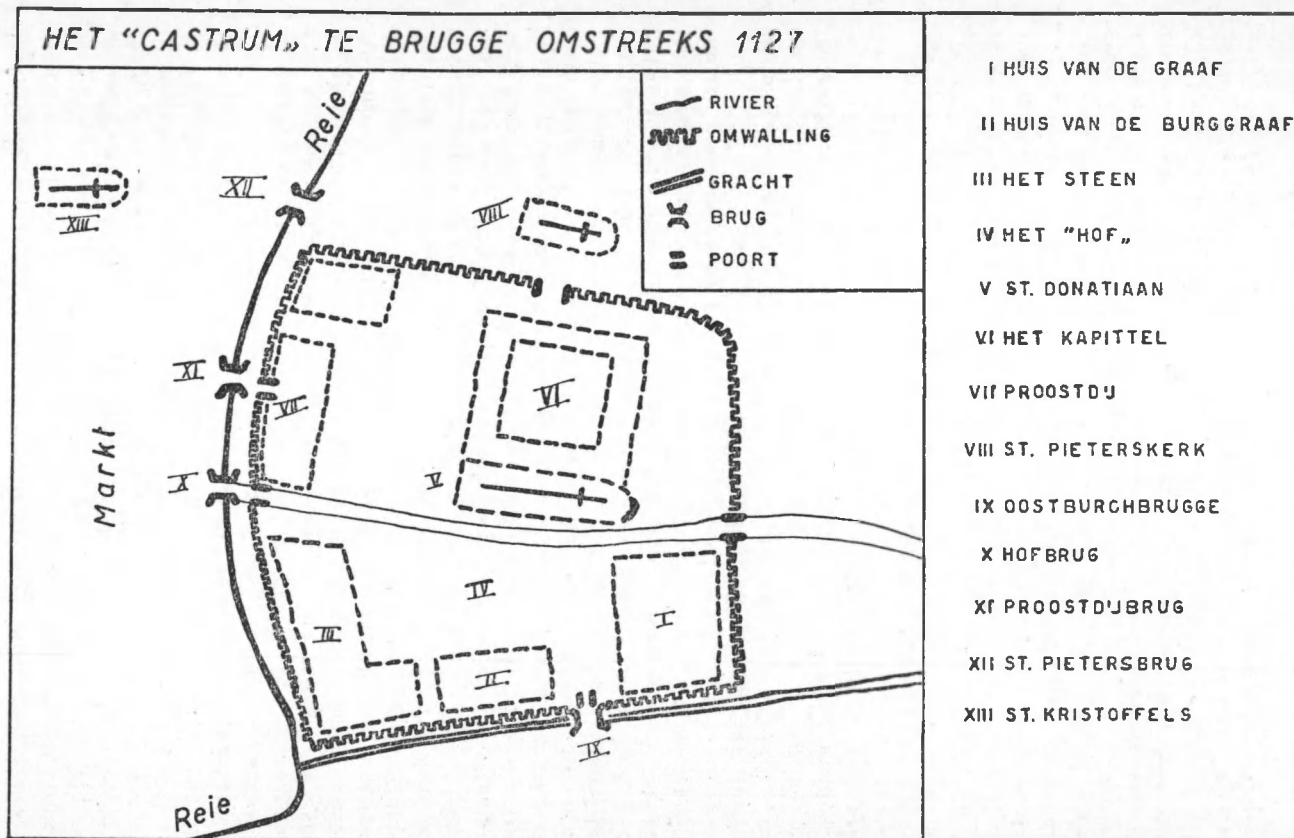
vering I, pp. 73-75); *Enceintes castrales et urbaines à Bruges* (Ier Congrès international de Géographie Historique, t. II, Mémoires, (1931) pp. 79-88); *Notes sur les Accès au castrum de Bruges* (Handelingen van de Société d'Emulation te Brugge, 1931, pp. 158-159). Zoals men straks zal zien, delen we de zienswijze van onze collega en vriend de Poerck niet op alle punten, wat niet wegneemt dat hij op een aantal gebieden zeer juist heeft gezien en dat de verdienste hem toekomt om het probleem van de brugse topografie op een nieuwe basis te hebben gesteld.

(10) De « brug van de burcht », de « brug die naar het huis van de proost leidt », de « St Pietersbrug », de « oostelijke brug ». A priori is het mogelijk, enerzijds dat onder deze vier verschillende namen soms tweemaal dezelfde brug wordt bedoeld, en omgekeerd, dat er nog vele andere bruggen waren waarover Galbert niet spreekt omdat ze geen rol spelen in het verhaal dat hij geeft. We kunnen door vergelijking en redenering tot het ene of het andere besluit komen; maar heel letterlijk vermeldt Galbert vier bruggen.

(11) En ook van het nauwkeurige grondplan van de burcht dat kanunnik de Molo omtrent 1615 getekend heeft (afgedrukt in DUCLOS, *Bruges, Histoire et souvenir*, Brugge, 1910, na blz. 438).

(12) Zie J. DE SMET, *Straatnamen* nr 54. Ik denk niet dat « hofbrugge » door hoofdbrug moet worden weergegeven, wel door « hofbrug » hof (*curtis*) zijnde de naam van het plein waaraan de « grafelijke » gebouwen gelegen waren. (c. 37 p. 61 « *curtem domini* », duidelijk voor het open plein).

(13) De Poerck in zijn artikel in de Handelingen van het Congres te Antwerpen p. 74, vermeldt de « oostburch Brugge » die ongeveer daar zou staan waar de Blinde Ezelsbrug thans staat.

brug. Galbert spreekt in een hoofdstuk van drie bruggen, die de Hofbrug, de oostborchbrug en de « brug die naar het huis van de proost loopt » zijn. Hij spreekt op een andere plaats van twee bruggen, zijnde het « *pons castri* » en het « *pons sancti Petri* ». Pirenne, en, bij implicatie, de Poerck, schijnen te aanvaarden dat de « brug van de proostdij » en de « St Pietersbrug » dezelfde zouden zijn. Dit is a priori onwaarschijnlijk: de proostdij lag aan de westkant van de burcht, St Pieters aan de Noordkant. Daarenboven kunnen we op het plan dat kannunik de Molo ons gelaten heeft van de burcht duidelijk zien welke de « uitgang » van de burcht naar het noorden was: deze uitgang, die natuurlijk beantwoordt aan de plaats van een poort, en van een brug indien er langs die kant een bestaan heeft, ligt op een geheel andere plaats dan het huis van de proost. De « brug van de proostdij » en de « St Pietersbrug » kunnen dus niet worden geïdentificeerd, het zijn twee verschillende bruggen. Waar lagen ze dan beide? Wat de proostdijbrug betreft, laten de plannen ons in de steek, omdat dat deel van de burcht gewijzigd werd door het bouwen van de Waterhalle boven de Reie. Doch de zaak is nogal duidelijk: vermits die brug naar de proostdij loopt, ligt ze aan de westzijde van de burcht, waar de proostdij staat. Vermits er reeds langs die kant een brug loopt (de Hofbrug) zal de proostdijbrug nogal ver van de eerste brug zijn gelegen, dus alles te zamen naar de noord-westelijke hoek van de burcht, echter niet helemaal in de hoek omdat daar blijkens het plan van de Molo de dekenij lag.

Die proostdijbrug is zeer waarschijnlijk een secundaire brug, ze beantwoordt immers waarschijnlijk aan de « posterne » of secundaire poort, die aan die kant toegang gaf tot de proostdij ¹⁴.

Maar de St Pietersbrug dan, waar lag die? We beschikken hiertoe slechts over twee gegevens: de naam zelve, die natuurlijk meebrengt dat die brug leidt naar de St Pieterskerk *extra muros* (van de burcht), en ten tweede de enige passage van Galbert waar over die brug gesproken wordt. Deze passage bewijst ontegensprekelijk dat deze brug leidt naar de « markt ».

En hier lijkt de toestand onoplosbaar: hoe kan men zich voorstellen dat een brug, die van de burcht loopt naar St Pieterskerk, en in dat geval noodzakelijk langs de plaats waar het plan van de burcht in de noordzijde een opening aanwijst, (dus, in een woord, in de noord-oostelijke hoek van de burcht ligt) tegelijkertijd zou uitkomen op de markt?

Pirenne en De Poerck hebben de zaak opgelost door zich eenvoudig weg niets aan te trekken van de naam « St Pieters » en wat dit impliceert, en alleen te steunen op het feit, dat die brug op het marktplein uitgeeft. Het was dus voor hen een brug aan de Westzijde van de burcht en werd dan door hen geïdentificeerd met de brug van de proostdij. De hofbrug kon het niet zijn omdat deze tegelijk genoemd wordt.

Het antwoord is nochtans zeer eenvoudig: de St Pietersbrug is *geen brug van de burcht*, het is de brug over de Reie tussen de « St Pieter-

(14) « *Posticum, quod juxta domum prepositi stabat* » (c. 32 p. 54). Uit de context blijkt wel dat dit een buitendeur van het castrum is.

wijk » en de Markt, dus aan het punt waar thans Philipstockstraat en markt bijeen komen. Dat er een brug de twee vroegere zwaartepunten van de brugse bevolking (St Kristoffelwijk en St Pieterswijk, zie hierover verder) moest verbinden, dat de inwoners van de St Pieterswijk toegang moesten hebben tot de markt die aan de overzijde van de Reie lag, zonder telkens de omweg door het castrum te moeten doen, spreekt vanzelf. In de kontekst van Galbert's verhaal past deze interpretatie volkomen, en ze is de enige die klopt met de twee gekende gegevens.

Zo gezien bezat de burcht drie bruggen: de hofbrug en de proostdijbrug over de Reie, dus naar het westen toe, en de oostborchbrugge over de waterloop, welke bezuiden de burcht liep. Wat deze betreft, moge het volstaan met de belangrijke suggestie van de Poerck in dezen te vermelden: men weet, dat de Reie langs de westzijde van de burcht vloeit. Men weet ook, dat ver naar het Oosten toe, een van de Reie onafhankelijke rivier stroomde, te Brugge het Vuldersreitje genaamd¹⁵. Volgens de Poerck zou de waterloop, die de burcht aan de Zuid-Oostzijde bespoelde, een kunstmatige verbinding zijn geweest tussen Reie en Vuldersreitje. Dat een dergelijke waterloop in 1127, ten tijde van Galberts verhaal, bestond, kan men inderdaad uit Galbert aflezen¹⁶. Dat een hiermee parallele vaart, meer noordelijk, zou gegraven zijn geweest ook tussen Reie en Vuldersreitje, aan de huidige Spiegelrei, is daarentegen allesbehalve bewezen¹⁷. Ik wil niet zeggen dat het niet waar is, ik wil alleen onderstrepen dat er geen enkel rechtstreeks argument bestaat om de Spiegelrei reeds te laten bestaan ten tijde van Galbert.

Ik heb de indruk, dat de Poerck hier een beetje gevangen is geraakt in zijn eigen a priorismen: dat de burcht helemaal *niet* door water werd omgeven schijnt ook hij, evenmin als Pirenne, te hebben aanvaard. Waar Pirenne echter dacht aan grachten onmiddellijk rond de burcht, ziet de Poerck de waterversterking breder: Reie in het Westen, Vuldersreitje in het Oosten, vaart die beide rivieren verbindt onmiddellijk bezuiden de burcht (Steenhouwersdijk), en 4e vaart die dezelfde rivieren verbindt meer in het Noorden (Spiegelrei). Met andere woorden, voor de Poerck was de burcht geen eiland, maar lag het in een groter eiland.

Ik ben wel geneigd De Poerck's opvatting te delen, maar met reserves en om andere reden. Ik zou mijn mening als volgt kunnen samenvatten: oorspronkelijk lag de burcht *wel* tussen grachten. In de tijd van Galbert zijn die grachten in onbruik geraakt (en niet sedert lang!) en bestaat het « grote eiland » van de Poerck waarschijnlijk reeds.

Dit alles is niet eenvoudig. Waarom ik denk dat de burcht oorspronkelijk binnen grachten lag? Terwille van een argument dat tot mijn verbazing onopgemerkt bleef. In een eerder duistere zinsnede spreekt

(15) Over de waterlopen binnen Brugge, zie J. DE SMET, *De oude hydrographie van de Stad Brugge* (Handelingen. Société d'Emulation te Brugge, LXXXVI, 1949).

(16) c. 118 p. 169: — « aqua, quae a plagam meridiei munierat castrum et suburbium Brudgense. »

(17) DE POERCK (*Enceintes castrales* p. 82) veronderstelt dat die verbinding tussen Reie en Vuldersreitje (Spinolarei en Spiegelrei) reeds ten tijde van Galbert zou bestaan. Meer dan een hypothese is het echter bij hem niet.

Galbert¹⁸ inderdaad van « *pontes... qui ad castrum directi olim fuerant...* » Wat komt die « olim » hier doen? Ik zie niet, hoe men dit anders kan verklaren dan door aan te nemen dat er sprake is van bruggen, die in onbruik zijn gekomen. En die bruggen brengen ons tot wat eigenlijk het moeilijkste probleem van allen is.

Ik ken geen middeleeuws schrijver, die zo concreet en precies is als Galbert. Alle gebeurtenissen vertelt hij in bijzonderheden, totdat ze geheel logisch en natuurlijk worden. Welnu, als men daaraan denkt, en zijn verhaal van het beleg aandachtig leest, staat men verbaasd voor één feit: *de belegeraars schijnen nooit hinder te hebben de loop van de Reie te moeten overschrijden!*

En dit is des te meer verbazend, daar Galbert zorgvuldig vermeldt, in de zojuist aangehaalde passage — en dit lag trouwens voor de hand — dat de belegerden, zowel als de belegeraars, de bruggen die naar het castrum lopen, vernietigen.

Wat de zaak nog gecompliceerder maakt, is dat de Bruggelingen wel degelijk over de brug (Hofbrug) stromen¹⁹.

Voor dit laatste zal men misschien antwoorden, dat het geschiedt in de tijd dat de moordenaars van de graaf in de St Donatiaanskerk teruggedrongen zijn, wat zou insluiten dat de Bruggelingen mogelijks de brug reeds hebben heropgebouwd. Zeer waarschijnlijk is dit m.i. niet. Galbert die alles vermeldt zou ook dit wel hebben gezegd, maar de tegenwerping is voldoende sterk opdat dit argument niet zou kunnen door mij aangehaald worden. Desniettemin blijft het, dat, indien we de hoger aangehaalde passage opvatten als « de belegerden vernietigen de bruggen » (dus o.m. Hofbrug en proostdijbrug) men niet meer begrijpt hoe de belegeraars zo gemakkelijk, zonder dat Galbert er ook maar een woord van zegt, aan de voet van de omheining blijken te geraken²⁰.

Laat ik maar dadelijk kleur bekennen, ik zie maar één uitweg, en wel de volgende: het *castrum* reikte niet tot aan de Reie. Het was een zelfstandige versterking, omringd door een muur en door een eigen gracht, waarover natuurlijk bruggen lagen (dit zijn dan de « *pontes... qui ad castrum olim directi fuerant* »). Er lag een strook grond tussen deze grachten en de Reie, strook grond die door de Hofbrug en proostdijbrug met de stad (grote markt) verbonden was.

(18) c. 36 p. 60. Galbert vertelt hier hoe de belegerden, eenmaal in de burcht gedreven, alle toegangen tot de burcht afgrendelen, door de poorten aan de binnenkant met hopen steen en aarde te versterken en de bruggen te vernietigen. Het geldt hier dus uitdrukkelijk bruggen die in onmiddellijke verbinding stonden met de burchtpoorten.

(19) c. 43 p. 73 : « *Cumque cives per pontem Sancti Petri et per pontem castrum transirent...* »

(20) Merkwaardigerwijze heeft de Poerck, die anders zo scherpzinnig is, dit niet opgemerkt. Hij wijst er nochtans zelf op, (Congres Antwerpen, p. 86, n.) hoe Galbert, waar hij een andere belegering verhaalt, uitdrukkelijk uiteenzet hoe de belegeraars over de gracht heenraken. Het is misschien nodig, voor hen die niet met Galbert vertrouwd zijn er op te drukken dat onze auteur een uniek concrete geest is, die wanneer hij om het even welke gebeurtenis verhaalt, steeds nauwlettend alle successieve fasen daarvan uiteenzet.

Ik zie zeer goed in, dat het absurd klinkt te aanvaarden dat men een gracht zou delven rond de muren wanneer de Reie enkele meter verder vloeide, maar is het niet gevaarlijk het argument « absurd » te gebruiken in verband met de toestanden waarover we toch zo fragmentarisch zijn ingelicht²¹? Moeten we niet vertrekken van de teksten en die zo logisch mogelijk interpreteren waar ze niet op eerste gezicht duidelijk zijn? Welnu, er is althans een passage betreffende de belegering van de burcht dat er mij allesbehalve duidelijk uitziet. Hier deze passage²²: « Op 12 maart gaven de aanvoerders bevel de burcht langs alle toegangen aan te vallen. Dienvolgens bestookten de ridders en de burgers de poorten van de burcht met vuur. De posterne, die naast het huis van de proost stond werd hierbij in brand gestoken. Aan de hoofdboorten van de burcht, werd een stapel hooi en stroo aangebracht, die een ridder moest aansteken. Doch de belegeraars werden van binnen de burcht met stenen, stokken, lanssen en pijlen bestookt. Een aantal, getroffen door de stenen gelijk molenstenen die men vanuit de « schansen » wierp, wisten nauwelijks te ontkomen van onder het uitstekende bovendeel van de poorten waaronder ze een schuilplaats hadden gevonden om het vuur aan te steken. »

Ik geloof, dat die tekst niet te begrijpen is in de normale voorstelling die men zich steeds heeft gemaakt nml., dat de westermuren van de burcht *vlak naast* het water oprezen.

Waar liggen de « onmogelijkheden »? Fundamenteel hierin, dat deze tekst vooropstelt, dat de belegeraars zonder enige hinder tot aan de voet zelve van de burcht geraken, alsof daar geen water lag²³.

Dat ze aan de voet geraken, volgt uit enkele bijzonderheden: er worden hopen stro en hooi tegen de poorten zelve aangebracht en ridders komen tot onder de poortlijst om er vuur aan te steken. Daarenboven worden de belegeraars met lanssen bestookt, dus op zeer korte afstand, wat trouwens ook blijkt uit het werpen van stenen « zo zwaar als molenstenen »: men kon die loodrecht laten vallen, doch blijkbaar niet over de Reie stoten.

Men zal misschien aanvoeren, dat het hier gaat om die zijden van de burcht, waar er geen water lag (dus aan de Noord- en Oostzijde). Dit ware echter onjuist.

(21) Men kan zich trouwens wel een verklaring indenken van die toestand (een strook gronds langs de Re'e tussen burchtmuur en rivier): Brugge (hier kom ik verder op terug) betekent haven. De toponiem Brugge slaat in de allereerste plaats (dus in zijn vroegste localisatie) op de plek waar de eerste burcht oprees. Er lag daar dus oorspronkelijk een haven, dus een kaai. Is het niet die kaai die men heeft laten bestaan ook wel voor het gebruik van de burcht? Vergeten we niet, dat die burcht tevens domaniaal centrum was, dus concentratiepunt van de landbouwproducten van de grafelijke domeinen. Dat deze ten dele over water werden aangebracht ligt voor de hand, dus ook het belang voor de burcht aan een loskaai.

(22) C. 32 p. 54.

(23) En laten we niet zeggen dat de Reie te onbelangrijk was om een hinderpaal te zijn: in c. 116 p. 167 beschrijft Galbert de beek die door Oostkamp loopt als « *fluvius profundus* », die twee legers van mekaar gescheiden houdt, en dit in volle maand juli.

Eerst en vooral, Galbert zegt dat het bevel luidde « *castrum ex omni parte qua accessum haberent invaderent* ». Uit het vervolg blijkt zeer duidelijk wat hieronder bedoeld wordt: « *accessum* » zijn hier de poorten. Immers, de beklimming van de muren met ladders is nog niet mogelijk omdat die ladders nog niet aangekomen zijn: ze zullen door de Gentenaren precies de volgende dag worden aangevoerd. Bij gebrek aan ladders moet men dus wel de poorten bestormen. Dat alle poorten tegelijk moeten worden aangevallen om de aanval een schijn van kans te geven spreekt vanzelf, maar het wordt hier ook gezegd: de « *majores portas* », de grote poorten. Dat hierbij de belangrijkste toegang tot de burcht, de westervoort aan de « hofbrug », dus aan de Reie, buiten beschouwing zou worden gelaten is a priori absurd, maar wordt uitgesloten doordat de poorte bij het huis van de proost, die aan dezelfde kant ligt en dus ook over de Reie, uitdrukkelijk genoemd wordt.

Alle poorten, langs alle kanten, worden dus aangevallen. De ridders die de poorten moeten in brand steken zijn dus zonder enige moeite over de Reie geraakt en staan aan de voet van de burchtmuur. Ongetwijfeld bestaat tevens de mogelijkheid voor een krijgsmacht om snel over de Reie te geraken en binnen te dringen in de burcht langs de opengebrande poort. Dit is trouwens wat metterdaad enkele dagen later zal geschieden ²⁴.

Bij dit laatste gebruikten de Bruggelingen de brug over de Reie, de hofbrug dus, zal men zeggen. Ongetwijfeld. Maar wat doet men dan met de bewering van Galbert, dat de belegerden de bruggen die « *olim* » naar de burcht leidden, vernietigd hadden ²⁵?

- Ik geloof niet dat er twee mogelijkheden zijn, immers, het staat vast:
- a) dat men gemakkelijk over de Reie heengeraakt en tot aan de voet van de westerburchtmuur
 - b) dat de bruggen van de burcht vernietigd zijn.

Het besluit kan geen ander zijn dan dit: de burcht had eigen bruggen, dus was omringd van grachten, en de Reie maakte geen deel uit van het grachtenstelsel, dus lag de westelijke burchtmuur op enige afstand van de Reie. Dit wordt hierdoor bevestigd: de belegerden hebben de bruggen vernietigd. Nochtans kan men aan de westzijde zonder moeilijkheid over de Reie geraken. *Dus lagen de bruggen over de Reie buiten bereik van de belegeraars.*

Er valt nochtans iets op te merken: we hopen hierboven verklaard te hebben waarom de Reie niet in de weg lag van de belegeraars. Maar stellen de grachten om de burcht dan geen dergelijk probleem? Hierop is maar een antwoord mogelijk, dat inderdaad alle bekende elementen verzoent: de grachten om de burcht waren in onbruik geraakt en grotendeels opgevuld. Dit verklaart waarom Galbert onrechtstreeks spreekt van « *oude grachten* » doordat hij spreekt van « *oude bruggen* » die er over lagen.

(24) c. 41 p. 66: de Bruggelingen beklimmen de (verlaten) burchtmuren langs de Zuidzijde, en gaan dan een poort openmaken aan de Westzijde, waardoor het gros van de belegeraars dadelijk naar binnen stormt.

(25) c. 36 p. 60.

En waarom ze in onbruik gekomen waren weten we ook: hier is het dat ik mij weer aansluit bij de voorstelling van de Poerck: door twee verbindingen te trekken tussen Reie en Vuldersreitje, hadden de graven hun burcht in een groot eiland geplaatst. Van dat ogenblik af hadden de grachten onmiddellijk rond de burcht geen belang meer ²⁶.

Ik zie me dan ook genoopt tot tegenbewijs aan te nemen dat de burcht van Brugge niet tot aan de Reie reikte, en oorspronkelijk een eigen grachtenstelsel als verdediging had, met eigen bruggen waartoe de « hoofdbrug » niet behoorde. De zuidelijke verbinding tussen Reie en Vuldersreitje, die wel langs de muur van de burcht vloeide, kan een verlenging zijn naar het Vuldersreitje toe van de oorspronkelijke zuid-oostelijke gracht. Galbert getuigt met nadruk dat de « oostelijke Brug » zich tot aan de burcht uitstreckte ²⁷, nadruk die weer mijn stelling betreffende een verschillende toestand van de andere bruggen kracht bijzet.

Men zou nochtans wel een tegenargument kunnen aanvoeren; wanneer de Bruggelingen in de burcht werkelijk binnendringen ²⁸, geschiedt dit langs de Zuidzijde, juist de kant waar we precies weten dat er een waterloop langs de muren van de burcht stroomde. Hier zou men dan geheel mijn redenering kunnen omvergoeien, vermits aan die kant, waar stellig water aan de voet van de muren vloeit, de belegeraars toch schijnbaar zonder van het water hinder te hebben, aan de voet van de muur geraken en vandaar bovenop de kantelen klimmen. Gelukkig — voor mij — heeft de eeuwig zorgvuldige Galbert laten verstaan, dat het hier een heel bijzondere plek in de omwalling geldt, vermits het langs daar is, dat de kanunniken door de belegeraars binnengelaten werden wanneer ze de relikwieën kwamen halen ²⁹. Dat men bepaald die plek onder alle andere van de omwalling gekozen heeft om de geestelijken naar binnen te laten, onderstelt m.i. evident, dat die plek om de ene of andere reden bijzonder gemak van bereik aanbood. Het argument geldt dus niet tegen mijn voorstelling.

In verband met de burcht zou ik nog op een punt willen wijzen, dat niets te maken heeft met al het voorgaande, en wel de hoogte van de omheiningmuur. Galbert vertelt, dat de ladders welke door de Gentenaren voor de belegering werden gebruikt, 60 voet (brugse voeten vermoedelijk, vermits een Bruggeling aan het woord is) hoog waren. Pirenne heeft hieruit besloten dat de muur dus 18 meter (60 brugse voeten) hoog was. Dat is mij altijd onwaarschijnlijk hoog gebleken.

Immers de muren van het Gravensteen te Gent, dat 50 jaar na Galbert's

(26) En hier kunnen we meteen uit besluiten, dat het aanleggen van die verbindingen tussen Reie en Vuldersreitje in 1127 nog tamelijk recent was, vermits de nutteloos geworden bruggen van de burcht nog bestonden.

(27) c. 28 p. 49: — « *In tertio vero ponte, qui in orientali parte jacebat a castro et usque ad portas castri se extendebat...* » Deze laatste bijzonderheid ware geheel onvermeldenswaard, indien de twee andere bruggen, waarvan Galbert juist tevoren gesproken had (hofbrug en brug-naar-het-huis-van-de-proost) zich eveneens tot aan de poort van de burcht hadden uitgestrekt.

(28) c. 41.

(29) Ibid. p. 66: — « *in meridionali parte, qua sanctorum reliquiae elatae fuerant.* »

tijd werd gebouwd, zijn geen volle 14 meter hoog (tot boven de uitkijktorens)³⁰, alhoewel ze door de tijd van hun bouw een heel wat hogere technische toestand moeten vertegenwoordigen dan de burcht van Brugge. In werkelijkheid valt er veel in te brengen tegen de redenering van Pirenne³¹. Om te beginnen, indien we Galbert's tekst opvatten zoals Pirenne doet, is het reeds duidelijk, dat men van de lengte van de ladders niet rechstreeks kan besluiten tot die van de muren: nog daargelaten dat die ladders helemaal niet opzettelijk voor die bepaalde belegering werden gebouwd³² en dus, daar ze onmogelijk lager kunnen zijn dan de te beklimmen muren, eerder hoger zullen zijn, moet men er op wijzen, dat het uitgesloten is, dat men een belegeringsladder loodrecht tegen de te beklimmen muur zou stellen: dan ware het al te gemakkelijk ze te doen omkantelen. Ze zal integendeel zeer schuin worden geplaatst, zodat heel wat van de hoogte « verloren gaat ». Zo gezien, zullen de muren van de burcht (gesteld dat de ladders toevallig de juiste hoogte hadden) al niet veel meer dan 10 m. hoog zijn, maar dat is nog veel.

Er bestaat evenwel nog een andere mogelijkheid. De tekst van Galbert laat immers een andere interpretatie over. Ziehier die tekst³³ « *scalas... in altitudinem habentes circa mensuras sexaginta pedum hominis et in latitudinem pedum duodecim scala inferior et scala superior admodum strictior sed longior parumper extitit* ». De verklaring van deze twee delen komt elders³⁴. Na een beschrijving van « de ladder » volgt « *super quam scalam altera scala strictior et longior; superimposita est... ut post erectionem scalae majoris, minor scala infra murum laberetur...* ». De vraag is nu, of die zestig voet de lengte zijn van elke ladder afzonderlijk of van de twee ladders samen. Beide interpretaties kunnen m.i. uit de tekst worden afgeleid, zonder dat de ene of de andere zich opdringt. Moesten we de « kortste » interpretatie aanvaarden, dan moeten we beginnen met de hoogte van de muur te halveren en er nog zowat een derde af te trekken terwille van de schuine positie van de ladder, dan komen we tot een hoogte van 6 meter, wat nog indrukwekkend genoeg is voor de tijd. Of het echter eerder omstreeks twaalf dan wel omstreeks 6 meter moet zijn, kunnen we niet beslissen.

Een andere wijze van berekening ware, van gebruik te maken van de afbeelding die Vredius van de burchtmuur geeft³⁵. In deze muur staat immers een deur. Daar een deur logischerwijze tussen 1,50 en 2 hoog moet zijn (het is stellig geen « poort ») zou men kunnen meten hoeveel

(30) c. 40 en p. 65 n. I.

(31) In verband met de afmetingen van deze muur, ben ik kostbare inlichtingen verschuldigd aan mijn vriend architect A. van de Walle.

(32) c. 35 p. 59 zegt Galbert weliswaar dat die ladders vervaardigd worden « *juxta altitudinem murorum* » en alludeert hij er verder op (40 p. 65) dat die ladders uit nog « groen » hout waren vervaardigd. Nochtans vertelt hij niet dat ze die ladders ter plaatse hebben vervaardigd en vertelt hij wel dat de Gentenaren 30 wagens met u'trusting hadden meegebracht (c. 33 p. 55). Tenslotte blijkt het toch mogelijk dat die ladders « op maat » werden vervaardigd.

(33) c. 40 p. 65.

(34) c. 35 p. 58.

(35) Gereproduceerd in DUCLOS, *op. cit.*, p. 24.

keren de hoogte van de deur in de totale hoogte van de muur gaat, dat is hier 8 maal. Zo gezien zou de muur tussen 12 (1.50 x 8) en 16 (8 x 2) meter moeten zijn. Doch dit alles berust op de hypothese, dat Vredius werkelijk de juiste verhouding voor zijn deur heeft gegeven, wat onwaarschijnlijk is. Deze redenering helpt ons dus niet.

Dat probleem van de hoogte van die muren brengt me op een ander, dat ik althans even wil aansnijden: van wanneer dagtekent die burcht? Het probleem is verre van duidelijk, omdat we hier a priori moeten aanvaarden, dat meer dan één successieve burcht heeft bestaan. De zaak stelt zich trouwens op een dubbel plan, zonder daarom eenvoudiger te worden: er is het wereldlijke deel van de burcht en het geestelijke, d.w.z. het grafelijk verblijf en het St Donatiaanscomplex.

Er is een dubbele reden om aan te nemen, dat hier reeds een burcht stond in het midden der 9e eeuw: de vermelding van Brugge als bergplaats voor bedreigde relieken in den tijd van de Noormannen en het bestaan van een munt te Brugge uiterlijk in 877³⁶. Daar Brugge in 892 als verblijf voor graaf Boudewijn diende, moet daar ook op dat ogenblik een burcht hebben bestaan. Over de bouw leren we iets belangrijks uit de tijd van Arnulf I (918-965): met stenen die uit Oudenburg werden gehaald, bouwde hij een verblijf in steen te Brugge³⁷. Wat bouwde hij eigenlijk? Het *castrum* uit de tijd van Galbert? Dat ziet er mij heel onwaarschijnlijk uit. Er moet blijkbaar een tijd geweest zijn, waarop er te Brugge maar één stenen gebouw bestond, en wel « het Steen ». Dit steen is dan heel waarschijnlijk wat Arnulf I heeft gebouwd.

Wat dit bevestigt, is de ligging van dat « steen »: het ligt heel precies aan de plaats waar de « straat » en de Reie elkaar kruisen, dus wel op de plaats, die zich vanzelf aanwijst voor een burcht die niet alleen als woonplaats moest dienen, doch tevens een strategische functie te vervullen had.

Van wanneer dagtekent dan het *castrum* dat Galbert beschrijft? Zekerheid hieromtrent kan men wel niet geven, doch er zijn wel aanwijzingen, die alle in eenzelfde richting wijzen. Enerzijds weten we, dat Boudewijn V (1035-1067) werkelijk grote bouwwerken te Brugge heeft uitgevoerd³⁸. Ten tweede weten we dat Boudewijn V Vlaanderen heringericht heeft in kasselrijen³⁹. Welnu, een kasselrij onderstelt in de eerste plaats een burcht, die als militair, bestuurs- en domaniaal centrum fungeerde. De « grote burchten » die men in het landschap van zovele Vlaamse steden kan terugvinden⁴⁰, zouden zeer goed hun ontstaan kunnen danken aan de herinrichting van de kasselrijen.

(36) Zie hoger n. 6.

(37) *Tractatus de ecclesia Sancti Petri Aldenburgensis* (M.G.H. SS XV p. 872).

(38) *Ibidem*.

(39) J. DHONDT, *Note sur les châtelains de Flandre* (Mémoires de la Commission des monuments historiques du Pas de Calais, V, fasc. 2, 1947, pp. 43-51).

(40) Dit zijn omwalde complexen, die naast een kasteel ook nog een aantal andere gebouwen omvatten, waaronder het schepenhuis van de kasselrij, het verblijf van de burggraaf en een kapittelkerk, zie bvb. het grondplan van Aire, Bergues, Veurne, Middelburg.

Er bestaat dus reeds een aanwijzing dat Boudewijn V de burcht (d.i. dus de « grote burcht », zoals we die uit Galbert kennen) zou hebben gebouwd, en een indirect vermoeden dat dit verband zou houden met de herinrichting van de kasselrijen in Vlaanderen, dus dat die « grote burcht » ten dele zijn bouw en aanleg dankt aan bestuurlijke oogmerken.

Maar die burcht van Brugge (de burcht zoals we hem uit Galbert kennen) bestaat voor een heel aanzienlijk deel ook uit kerkelijke gebouwen, meer bepaald uit gebouwen bestemd voor het St Donatianskapittel. Er bestaat helemaal geen aanwijzing wanneer dit kapittel noch zelfs de kerk (evident de oorspronkelijke burchtkapel) gesticht werd, doch er is een weelde van aanwijzingen dat het kapittel onder Boudewijn V of in elk geval in de tweede helft der elfde eeuw moet zijn opgericht, en met een welbewust doel:

Boudewijn V heeft een merkwaardig aantal kapittels opgericht, zeer overwegend in hoofdplaatsen van kasselrijen ⁴¹. Dit laatste is geen wonder: de kasselrijen waren tevens bestuurlijke en domaniale centra, en het ligt voor de hand dat de kapittels het geschoold personeel leverden voor de domaniale en misschien zelfs voor de rechterlijke administratie. Uit die algemene overweging (Boudewijn V = stichter van vele kapittels in kasselrijcentra) zou men reeds kunnen een vermoeden scheppen voor de stichting van St Donatiaan, vermoeden dat reeds enige kracht zou putten uit het feit dat hij in elk geval grote bouwwerken aan de brugse burcht heeft uitgevoerd, maar er is veel meer: de tweede helft van de eeuw krioelt van aanwijzingen, dat er « met St Donatiaan » iets gebeurd is.

Ten eerste weten we heel uitdrukkelijk, dat Boudewijn V zich sterk heeft bemoeid met inlichtingen te winnen over de oorsprong van de St Donatiaanrelikwie ⁴². Ik geloof niet dat we een dergelijke aanwijzing bezitten voor om het even welke relikwie in de elfde eeuw.

Verder wijst een weliswaar verdachte oorkonde (maar juist de ons aanbelangende zinsnede kan moeilijk een vervalser hebben geïnteresseerd, integendeel) op het eerste spoor dat we kennen van de suprematie van de proost van St Donatiaan over de domaniale administratie in Vlaanderen ⁴³, en deze oorkonde dagtekent van 1067 en gaat weer uit van Boudewijn V. Ze houdt daarenboven, voor zover mij bekend, de eerste vermelding in van de proost, dus van het kapittel, van St Donatiaan.

In 1089, zoals men weet, dus nog steeds in dezelfde korte tijdspanne waar we het hier over hebben, wordt de opperste domaniale functie

(41) Zie J. DHONDT, *Origines urbaines et initiative comtale* (Revue du Nord XXX, 1948, pp. 133-156) en Dom N. HUYGHEBAERT, *Examen des plus anciennes chartes de l'abbaye de Messines* (Bull. Commission royale d'histoire, CXXI, pp. 175-222).

(42) Cf. Ph. GRIERSON, *The translation of the relics of St Donatian to Bruges* (Revue Bénédictine, 1937, pp. 170-190).

(43) In de oorkonde van Boudewijn V voor St Winoksbergen, MIRÆUS-FOPPENS, *Opera Diplomatica*, I, p. 511. De ons aanbelangende passus (p. 513) luidt « *hospites Sancti Winnoci sicut hospites mei respondent Brugensi praeposito et scabinis et rationatoribus.* »

van St Donatiaan uitdrukkelijk omschreven, en wel door Robrecht de Fries, zoon van Boudewijn V⁴⁴.

We zijn nog lang niet aan het einde: in 1086-1089 vallen een aantal oorkonden — de oudste mij bekende oorkonden uit de oorkondenschat van St Donatiaan — betreffende de afbakening van de parochiale bevoegdheid van het kapittel⁴⁵.

En tenslotte nog dit feit: in die tijd juist verandert in de documenten de intitulatie van St Donatiaan: voorheen aangeduid als «O.L.V. en St Donatiaan» wordt ze na 1104 nooit meer met «O.L.V.» aangeduid⁴⁶. Wijst ook dit niet sterk naar een fundamentele verandering, — nog sterker als men denkt aan de belangstelling van graaf Boudewijn V voor de relikwieën van St Donatiaan — waardoor een vroegere O.L.V.-burchtkapel juist dan zou zijn geworden een St Donatiaanskapittel?

Er is nog iets anders: de algemene aanleg van het *castrum*. We hebben er reeds op gewezen, dat hier, evident planmatig, een dubbele bouw wordt nagestreefd: een helft wereldlijk, een helft geestelijk. Klopt dit niet wonderwel met de hierboven reeds gesuggereerde idee, dat het *castrum* te Brugge (in zijn uitzicht van 1127) in eenmaal werd gebouwd voor het vervullen van een dubbele functie, grafelijke residentie en bestuur van een kasselrij aan de ene kant, religieus en domaniaal centrum aan de andere kant? In dat geval zouden we moeten besluiten, dat Boudewijn V de O.L.V. kapel, dan wellicht de hofkapel van vroeger, heeft omgevormd in een St Donatiaanskapittel, dat naast een religieus, tevens een domaniaal-administratief doel werd toegedacht, en daardoor juist in geheel het *castrum*complex een zo opvallende uitgebreidheid inneemt. Dat een tekst uit het einde van de 11e eeuw spreekt van de *basilica sancti Donatiani* in verband met gebeurtenissen van omtrent 940⁴⁷ kan hiertegen niet gelden: niemand zal er zich over verbazen dat de auteur vanaf omtrent 1100 aan de beroemde kerk van de burcht de titel geeft, die ze in zijn tijd bezat. Het is daarenboven absoluut niet uitgesloten, dat deze kerk (er is geen sprake van een kapittel) omtrent 940, terwille van de relikwieën van St Donatiaan, reeds St Donatiaan heette.

Men mag dus, tot tegenbewijs, de lijn als volgt trekken: er bestond reeds een burcht te Brugge in het midden van de 9e eeuw, wat vermoedelijk een kapel insluit. Vanaf het einde der 9e eeuw, na de Noormanneninvallen, is Brugge althans af en toe grafelijke residentie, had dus stellig een burcht en een kapel. Arnulf I bouwt daar in het midden der 10e eeuw «het Steen», juist aan de overgang van de «Straat» over de Reie en vermoedelijk op de plaats van de vroegere (houten) burcht. In het midden der elfde eeuw bouwt Boudewijn V het grote «*castrum*»

(44) GYSSELING-KOCH, *Diplomat. Belgica*, nr 170, pp. 295-298.

(45) Daarover CALLEWAERT, *Les origines de la collégiale de St Donatien à Bruges* (Handelingen Société d'Emulation, 1906, pp. 395-408); de documenten in GYSSELING-KOCH, *op. cit.*, pp. 295-301.

(46) CALLEWAERT, *op. cit.*, p. 402.

(47) *Sermo de adventu Sti Wandregisilli* c. 19-20 (MGH SS XV p. 630). Ik zou die veel jongere tekst helemaal niet vermelden, ware het niet dat hij blijkbaar naar een oudere tekst is opgemaakt.

en vormt zijn hofkapel om tot een kapittel, waarvan de functie voor een aanzienlijk deel administratief is. De burcht moet tevens dienen voor de burggrafelijke residentie en administratie, en, wel te verstaan, als grafelijke residentie.

DE STEDELIJKE AGGLOMERATIE

Laten we thans enige woorden schrijven over het eigenlijke stedelijk element. De vraag die zich eerst opdringt is vanzelfsprekend, waar de oudste stadskern ontstaan is.

Hoe kan men weten waar de stad zich het eerst ontwikkeld heeft? Niet rechstreeks uit documenten van de tijd, want gegevens over de topografie van een pas ontluikende stad bezit men bijna nooit. Men dient dan zijn toevlucht te nemen tot enkele afgeleide elementen.

Als uitgangspunt dit: het blijkt uit de toestand in practisch elke Vlaamse stad, dat de stad ontstaan is in een gebied, waar twee elementen aanwezig waren: een vesting en een kruispunt van twee verkeerswegen van verschillende aard (waterweg-landweg). Dit zo zijnde, is het a priori waarschijnlijk dat de stadskern te zoeken zal vallen in de onmiddellijke nabijheid van de vesting en het verkeersknooppunt. Die twee laatste liggen in de regel onmiddellijk aan mekaar, omdat de vesting voor functie had het knooppunt te beheersen.

Dit is één vertrekpunt. Er is een tweede:

Als getuigenis van de vroegste stadsnederzetting blijven over gemeenschapsgebouwen (kerken, hallen, vleeshuizen) en markten. Een ontluikende stad immers had aan niets meer behoefte dan aan een markt, minder wellicht voor de groothandel dan wel voor de kleinhandel, vermits er geen winkels waren. De markt is het contactpunt tussen de boeren van de omgeving, die voedingswaren te koop stellen, en de stadsinwoners die deze waren (daarbij ook sommige grondstoffen) nodig hebben.

Het is natuurlijk wel mogelijk dat, wanneer een stad groeit, in de loop van de eeuwen het zwaartepunt zich verplaatst en nieuwe gemeenschapsgebouwen worden opgetrokken op een andere plek. In dergelijke toestanden kan men uit de aanwezigheid van de gemeenschapsgebouwen nog niet besluiten dat daàr de eerste stadskern opgekomen is.

Een eerste blik op het stadsplan van Brugge geeft nochtans de indruk dat vesting, knooppunt van verkeerswegen en gemeenschapsgebouwen allemaal bij mekaar liggen.

Waar de vesting staat, daar hebben we reeds genoeg op gewezen. Men zal zich herinneren dat de belangrijkste poort (aan de « hofbrug ») van de burcht meteen het kruispunt is tussen de waterweg (Reie) en de belangrijkste oude landweg (Hoogstraat-Steenstraat). We mogen daar dus de eerste stadskern zoeken en treffen inderdaad de Markt precies daar aan; niet alleen de markt trouwens: ook de halle. Het vleeshuis staat ook in de nabijheid.

En de kerken? Hier rijst op het eerste gezicht een moeilijkheid op: de oudste parochiekerken van Brugge, O.L.V. en St Salvator, liggen

eerder buiten die eerst vermoedde stadskern. Dienen we dan onze stelling te herzien? Stellig niet, en om meer dan één reden.

Dat een kerk parochiekerk is over een stad, of dat ze in die stad ligt, wil a priori helemaal niet zeggen dat die kerk ontstaan is terwille van die stad. Het gebied waarover Brugge zich zou uitstrekken behoorde vanzelfsprekend reeds vooraf tot een of meer parochies. St Salvatorparochie, een afbrokkeling van St Michielsparochie, en O.L.V., een afbrokkeling van Syssele, kunnen opperbest louter landelijke parochies zijn geweest die hun ontstaan in generlei wijze aan enige stadsvestiging te danken hebben.

Een tegengesteld standpunt werd nochtans enige tijd geleden naar voren gebracht⁴⁸. « *De ligging van de St Salvatorkerk op de uithoek van haar parochiale gebied, en het feit dat ze onder het patronaat van de bisschop stond, laten toe te zeggen dat zij als kerk ten behoeve van een agglomeratie is opgericht. Die agglomeratie is het beginnende Brugge. St Salvator is ouder dan... O.L.V. Men moet ze dus van het midden van de IXe eeuw dagtekenen.* »

De geleerde schrijver bewijst verder dat O.L.V. omstreeks 870 reeds bestond.

In deze opvatting zou de eerste stadskern van Brugge dus omtrent het midden van de 9e eeuw zijn gaan groeien, en wel omtrent de O.L.V. en St Salvatorkerken.

Wat moet men daarvan denken? Het verleidelijke van de voorstelling ligt in de nabijheid van de twee kerken. De meest voor de hand liggende verklaring hiervoor is immers dat er juist op die plek een bevolkingsagglomeratie bestond, aanzienlijk genoeg om twee kerken te gebruiken.

Maar op zich zelve volstaat deze redenering niet: de historicus is dikwijls genoopt te werken met redeneringen, die dan berusten op één interpretatie van een feit. Het *feit* hier is de aanwezigheid van twee naburige kerken. Dit vormt echter een onvoldoende vertrekpunt, omdat onze totale onwetendheid van alle omstandigheden die met het oprichten van deze kerken gepaard gingen, aan de *interpretatie* van dit feit (een stedelijke agglomeratie, vermits twee kerken) een hypothetisch karakter geeft. Opdat we meer zekerheid zouden krijgen over de juistheid van de interpretatie, zou deze moeten kracht putten uit elementen, die er volstrekt onafhankelijk van staan.

Laten we dit duidelijker maken. De basishypothese is: er waren twee kerken, dus was er een stadsagglomeratie. Moesten we nu, geheel afgezien van deze twee kerken, elementen aantreffen, die aan het bestaan van een stadskern aldaar doen geloven, dan zou het argument van de twee kerken veel aan kracht winnen. Ongelukkiglijk wijst het onderzoek in dezen uitsluitend naar het onwaarschijnlijke van het groeien van een stadskern aldaar in de 9e eeuw.

Dit blijkt uit verschillende gezichtshoeken.

Eerst dit: midden 9e eeuw, dat is het diepste van de Noormannentijd, en we zijn hier om zo te zeggen aan de kust, waar de Noormannen her-

(48) Door prof. Strubbe, in zijn hoger (eerste noot) vermelde studie.

haaldelijk landen. In dat geval verwacht men van de stadskern, dat hij zou gelegen zijn zo dicht mogelijk bij de vesting, wat niet het geval is met beide kerken.

Men zou hiertegen misschien willen aanvoeren, dat de burcht in de 9e eeuw elders lag dan later. Alles is natuurlijk mogelijk, maar op het terrein der wilde hypothesen kunnen we ons niet begeven. We stellen vast dat in volle Noormannentijd, de hypothetische agglomeratie rond de twee kerken *niet* lag waar ze veiligheidshalve vanzelfsprekend verwacht wordt.

Een tweede punt: men verwacht natuurlijk, dat een stadsagglomeratie zou liggen bij de voornaamste verkeerswegen. Dit is weer niet het geval, althans niet in de maximale graad waarin men logischerwijze verkeersknooppunt en stadsagglomeratie verbindt. De hoofdverkeerswegen in de vroegste tijd te Brugge waren enerzijds de Reie, anderzijds de « Straat ». Nu lagen beide kerken vermoedelijk wel bij de (verdwenen) oorspronkelijke loop van de Reie, en ligt St Salvators wel dicht bij de « straat » maar stellig niet aan het *kruispunt* van de twee wegen, dat verderop aan de « Hofbrug » lag. Het argument is misschien niet zeer doorslaand, maar opnieuw blijft de toestand hier als volgt: er bestond een ideaal punt van stadsvestiging, bij burcht en bij verkeersknooppunt. De « twee-kerken-agglomeratie » zou deze beide voordelen versmaad hebben om op te rijzen ver van de vesting en niet aan het knooppunt.

Bekijken we de zaak uit een andere hoek: het is inderdaad zo dat het oprijzen van kerken in de 11e eeuw en later als een thermometer voor de stadsgroei kan worden gebruikt. Daartegenover is mij niets dergelijks bekend voor de vroege stadsgroei uit de 9e eeuw.

Ik wil zeggen, dat, wijl in de elfde eeuw we inderdaad zien dat waar een stadsagglomeratie groeit, vrij snel een filiale van de landelijke parochiekerk middenin de stadskern ontstaat, dit *niet* het geval is in de stadjes die in de 9e eeuw tot stand komen, hetzij de mobiliteit van de bidplaatsen nog niet zo groot is als later, hetzij die vroege kernen nog te onbelangrijk zijn om de kosten van een aparte kerk te verrechtvaardigen. Wat dan elders nooit eenmaal schijnt te gebeuren, zou in Brugge tweemaal zijn gebeurd. Klinkt dat niet heel onwaarschijnlijk?

En dit brengt nog iets anders mee: bestond er een « stedelijk » Brugge in de 9e eeuw? Het is mogelijk, en zelfs niet onwaarschijnlijk, want er bestond een handelsnederzetting te Brugge omtrent 900⁴⁹ en, daar waar het vaak voorkomt dat de door de Noormannen verstoorde handelscentra zeer spoedig heropleven na hun vertrek, zijn er maar weinig voorbeelden van *nieuwe* handelsnederzettingen die in die tijd oprijzen. Het Brugse « vicus » van omtrent 900 heeft dus veel meer kans om een herleving te zijn van een 9e eeuwse brugse *vicus* dan van een nieuwe vicus

(49) In de tekst van het oudste *Liber Traditionum Sancti Petri* wordt Brugge als « vicus » aangeduid. Cf. A. KOCH, *De ouderdom van de Stad Brugge* (Handelingen Société d'Emulation Brugge, LXXXVI, 1949, pp. 145-150). Dat « vicus » te Brugge ook nog veel later « handelshaven » betekent, werd bewezen door J. DE SMET, *De Brugse Wic-namen* (Handelingen Société d'Emulation Brugge, 1948, pp. 112-117).

te zijn. Dat de bronnen van de 9e eeuw ons dat Brugse *vicus* niet vermelden, is helemaal geen argument. Maar dat, waar de andere, wel bekende en vermelde « *portus* » van de 9e eeuw, bescheiden genoeg zijn om zich tevreden te stellen met de kerken uit de omgeving, Brugge zo *belangrijk* zou zijn, dat ze voor zichzelf zo maar twee stadskerken opeist, klinkt toch zeer aannemelijk!

Maar is het wel *waar*, dat er daar *twee* kerken waren? Voor O.L.V. zijn er voldoende aanwijzingen, doch voor St Salvator? Deze kerk wordt maar op het einde van de *elfde* eeuw vermeld. Dat ze in de 9e eeuw zou bestaan berust op een redenering *a priori*: « *de ligging van de kerk op de uithoek van haar parochiale gebied... laten toe te zeggen, dat ze als kerk ten behoeve van een agglomeratie is opgericht... Daar de O.L.V. kerk gebouwd werd ongetwijfeld ten behoeve van die agglomeratie, nadat ze zich reeds naar Syssele toe ontwikkeld had, is de St Salvatorkerk ouder dan die van O.L.V., en moet ze dus van voor het midden van de IXe eeuw dattekenen* ».

Zoals men ziet berust het vermoeden op de hoge ouderdom van St Salvator louter op een zeer broze redenering, en wel de hypothese, dat er juist op die plek een stadsagglomeratie lag. Maar het geloof aan die agglomeratie op die plaats kan in werkelijkheid maar worden aannemelijk gemaakt door de aanwezigheid van de twee kerken zelve. Het is dus een zuiver geval van circulusredenering.

En ook nog: geheel de basisredenering gaat zo « er is een agglomeratie gegroeid, *daarom* kwamen twee kerken tot stand ». Voor St Salvator hebben we reeds getoond dat er geen gronden bestaan om die kerk op dat ogenblik te zien stichten. Maar ook voor O.L.V. is dit waar: ongetwijfeld, die kerk bestond omtrent 870, maar dat ze dan zou gesticht geweest zijn, daarover weten we niets. Wat onze bron alleen zegt, is dat ze op dat ogenblik eigendom is geworden van de kerk van Utrecht⁵⁰. Dat omtrent 870 St Salvators en O.L.V. zouden zijn ontstaan is dus een geheel onbewezen postulaat. Dit slaat eigenlijk de laatste aanwijzingen weg naar het ontstaan op die plek van de brugse stadskern in de 9e eeuw.

Ik zou tenslotte nog op dit willen wijzen; terwijl er in werkelijkheid, behalve de (thans reeds dunkt me, zeer betwijfelbaar geworden) aanwezigheid van twee kerken, geen enkel bijkomend argument pleit voor het ontstaan van een vroege stadskern bij-de-twee-kerken, zijn integendeel alle aanwijzingen zonder uitzondering (vesting, kruispunt van verkeerswegen, gemeenschapsgebouwen) aanwezig om de plek aan de Markt als een stadskern aan te duiden.

Behalve de kerken, zal men zeggen? Toch niet, en hier ligt m.i. weer een belangrijk argument: de oudste stadskern heeft *zijn* kerken. Behalve de halle staat immers *op* de markt ook nog een kerk, de St Kristoffelkerk⁵¹. Ik zou over deze kerk meer willen weten, doch de brugse ge-

(50) Dit blijkt uit een bulle van Gregorius VII (S. Muller, Oorkondenboek van het Sticht Utrecht I, nr 232 p. 210) en namelijk uit deze passage « *ecclesiam... ducentis ferme annis absolute et quiete... retendam* ». Daarvoor wordt in de tekst wel gezegd, dat ze aan Utrecht « geschonken » werd.

(51) GALBERT, p. 57, 99, 121, 122.

schiedschrijvers maken er zich van af in enkele woorden of spreken er helemaal niet over. Ik weet wel dat St Kristoffel nooit parochiekerk werd, doch als bidplaats gelegen in het kloppend hart van de stad verdiende ze toch meer belangstelling, dunkt me. Ik noem ze « kerk », wel is waar wordt ze bij haar eerste vermelding, in een trouwens zeer formalistische opsomming « kapel » genoemd⁵², wat ze ongetwijfeld technisch was, maar Galbert noemt haar altijd « kerk ». Gezien haar ligging, is het vrijwel zeker dat St Kristoffel oorspronkelijk de bidplaats van de stedelingen is geweest, zoals St Jans (thans St Baafs) te Gent. Wat voorkwam dat St Kristoffel een even doorluchtige opgang kende als St Jans te Gent, is dat de voorstedelijke plattelandskerken O.L.V. en St Salvators, veel dichter bij de stadsagglomeratie gelegen waren dan te Gent de St Pieters en St Baafsabdijen, of de St Maartenkerk te Ekkergem. Terwijl de gentse voorstedelijke kerken vele eeuwen buiten de stadsagglomeratie bleven liggen, werden te Brugge de voorstedelijke kerken weldra door de groeiende agglomeratie omsloten⁵³, waardoor de eerste stadskerken als St Kristoffel of St Pieters niet de kans kregen, tot parochiekerken uit te groeien.

Wat intussen wel van belang is, is dat het bestaan van de St Kristoffelkerk « *in foro* » duidelijk bewijst, dat de Bruggelingen oorspronkelijk niet ter kerke gingen naar O.L.V. of St Salvators: het was hun te ver en ze bouwden een kerk daar waar ze woonden.

En nochtans, die St Kristoffelkerk stelt een probleem inzake de vroegste stadskern. Doch hier verlaten we schoorvoetend een betrekkelijk veilig terrein om op zeer glibberige grond te komen.

Zoals we reeds hoger zegden, geeft een blik op het brugse stadsplan levendig de indruk, dat de stadskern van Brugge te zoeken is aan het gebied dat, op de linkeroever van de Reie, approximatief begrensd is door Dijver, Reie, Markt, Steenstraat en Nieuwstraat (terwille van de groepering aldaar van hallen, vleeshuis, markt, stadskerk, aan de hoofduitgang van de burcht, bij het kruispunt tussen Reie en « straat ». Daarenboven wordt die plaats « Oudburg » geheten).

Er valt niet over te twijfelen, dat ten tijde van Galbert dit gebied (laten we het kortweg Oudburg noemen) reeds grondig en diep in de stad vervlochten was: uit allerlei bijzonderheden bij Galbert vernemen we dat de markt, in zijn huidige omvang, bestond⁵⁴, ja, dat hij te klein was en meer en meer verlaten voor het Zand of Vrijdagmarkt als

(52) In de oorkonde van St Donatiaan van 1089, hoger vermeld (n. 44).

(53) « *ecclesia sanctae Mariae que est in burgo Brugensi* » (1089, CALLEWAERT, *op. cit.*, p. 397); *in parochia sancti Salvatoris Salvatoris, in castello forinseco II curtillia* » stuk voor St Donatiaan hoger vermeld n. 44. Wat « *castellum forinsecum* » ook betekene, het heeft iets « stedelijks ». Daarenboven was St Salvators in elk geval omsloten in de stadsomheining in 1127.

(54) De St Kristoffelkerk, waarvan de ligging goed bekend is uit de latere stadsplannen, wordt herhaaldelijk door Galbert « *in medio foro* » gesitueerd, wat bewijst dat niet alleen de vismarkt (aan de Noordzijde van de kerk) maar ook de « markt » (zuidzijde van de kerk) toen bestond. Uit een aantal bijzonderheden betreffende het beleg van de burcht blijkt heel duidelijk, dat de markt tegenover de westelijke muur lag.

verzamelplaats⁵⁵. Trouwens die « Oudburg » was toen maar een (kwantitatief naar de oppervlakte) gering deel meer van de stad, vermits de stadsomheining tot aan het « Zand » reikte⁵⁶. We zijn dus, en dat is niet onbelangrijk, in 1127 in een tijd waarin de Oudburg *al lang* heeft opgehouden « geheel de stad » te zijn.

Maar deze laatste vaststelling neemt niet weg dat we het recht hebben en misschien zelfs de plicht, ons de vraag te stellen: is de « Oudburg » wel de *eerste* stadskern?

We dienen ons de vraag des te meer te stellen, daar Dr. De Smet, in een geleerd artikel⁵⁷, een totaal verschillende opvatting heeft verdedigd: volgens hem zou de eerste handelskern zijn gelegen aan het Ketelwijk, d.i. 500 m. stroomafwaarts van de burcht. 500 m. moge er dan op eerste gezicht weinig uitzien: in een primitief stadsplan is dat een enorme afstand.

Nu is het wel zo, dat de zeer interessante teksten die Dr. De Smet heeft opgediept zijn eigen stelling vernietigen op één punt, en juist datgene wat ons hier interesseert. Dr. De Smet heeft overtuigend aangetoond, dat het substantief « wik » te Brugge tot op het einde van de middeleeuwen « levend » is gebleven in zijn oorspronkelijke, Karolinische betekenis van « handelscentrum ». Maar daaruit volgt, dat op *elk ogenblik* tot aan het einde van de middeleeuwen, de *nieuw ontstane* handelsplaats de naam wijk zal hebben gekregen. Anders gezegd, zijn de diverse wijken, die we in de bronnen terugvinden niet noodzakelijk zeer oud.

Dr. De Smet heeft bewezen, dat de « haven » van Brugge successief op twee punten heeft gelegen, de oudste (Ketelwijk) stroomopwaarts, ten opzichte van de jongste. Hierdoor wordt tot zekerheid verheven iets dat we a priori konden vermoeden, gezien de geschiedenis van de zee-waterwegen van Brugge: het extreme punt stroomopwaarts van bevaarbaarheid zal wel geleidelijk in de loop der tijden stroomafwaarts zijn verschoven. De « Ketelwijk » is waarschijnlijk slechts één ogenblik in deze langzame maar gestadige glijding. We hoeven helemaal niet te aanvaarden dat de « aanlegplaats » *nooit* hoger lag. Integendeel, we hebben daarvoor een bewijs: de meest waarschijnlijke interpretatie van « Brugge » is juist aanlegplaats⁵⁸. Welnu, deze toponiem, die geen dorps- of domein-

(55) c. 16, p. 27: — « *apud Harenas, in exitu suburbii* ». Interessante passus omdat op dat ogenblik de omwalling, die in 1127 werd aangelegd, nog niet bestaat. Ofwel dus bestond er reeds een vroegere omheining, die dan tot aan het Zand rekte, ofwel was het Zand zichtbaar de grens van de agglomeratie. Het Zand wordt opnieuw (c. 28 p. 48) als ingang van het suburbium aangegeven. In c. 51, p. 80 wordt gesproken van « een akker » (of plein?) « *quod suburbio adjacet intra septa villae* » wat heel waarschijnlijk het Zand is. Het is de normale verzamelplaats van de burgers (c. 52, p. 82, c. 53 p. 86 « *agrum consuetum* », c. 102, p. 148, c. 103, p. 149) de plaats waar openbare terechtstellingen plaatsvonden (c. 77 p. 122).

(56) Zie vorige noot.

(57) « De Brugse Wiik-Namen » hoger vermeld.

(58) M. GYSSELING, *Etymologie van Brugge* (Handelingen Commissie Toponymie, XVIII, 1944, pp. 69-79).

Daar dit artikel reeds oud is, heb ik Dr. Gyseling gevraagd of zijn mening

naam is, slaat oorspronkelijk noodzakelijk op een beperkte plek, die we kennen: de plek waar de burcht « Brugge » oprees. « Brugge » slaat onomstotelijk op die wel bepaalde plek, en dus weten we dat een vroege « aanlegplaats » op de Reie juist dààr lag.

Dat betekent nog niet, dat de « haven » van Brugge uit de 9e of 10e eeuw nog daar lag, er kan reeds (stroomafwaartse) verschuiving zijn voorgevallen, doch tegen een ver gevorderde verschuiving pleit, dat het oudste handelscentrum (als gelocaliseerd door de oudste markt) toch vanzelfsprekend op niet heel grote afstand van de « haven » moet zijn gelegen. We mogen dus gerust aannemen, dat in de 10e eeuw wanneer de « vicus » ontstond of herleefde en de marktplaatsen dus op het terrein gevestigd werden, de « aanlegplaats » niet ver daarvan kan gelegen zijn.

En hier is het, dat ik zoals hoger aangekondigd op glibberig terrein kom te lopen; is dat handelscentrum (de « Oudburg ») werkelijk de eerste stadskern? Is het integendeel, reeds een tweede, latere ?

Waarom ik die vraag stel? Welnu, men kan, als men over de zaken nadenkt, feiten vinden die enerzijds een « later » ontstaan van de « Oudburg » zouden uitleggen, en anderzijds aan de anterioriteit van het gebied aan de Noordzijde van de Markt zouden doen geloven. Ik herhaal hier uitdrukkelijk, dat we op een onzeker en glibberig terrein zijn en met moeilijk te interpreteren gegevens werken.

Het uitgangspunt van mijn twijfel aan de prioriteit van de « Oudburg » was een zeer kleine constatacie: het bestaan van een « Vismarkt » op het Noorderstuk van de huidige « markt ». En dit eerste vermoeden werd dan kracht bijgezet door de ligging van de St Kristoffelkerk, en tenslotte nog door een anomalie in het brugse marktenstelsel. Welke is of kan de betekenis van deze aanwijzingen zijn? Het is een feit waarop ik geen uitzonderingen ken in de vlaamse steden, dat deze twee, in onmiddellijke nabijheid liggende marktplaatsen hebben, een kleine markt (die meestal een specifieke naam draagt, de naam van een of ander product dat daar werd te koop gesteld, en in zeer veel gevallen is dat « vismarkt ») en de « grote markt ». De verklaring hiervan is eenvoudig: een kleine, ontlukende stadsagglomeratie heeft een marktplein nodig. Het is om allerlei begrijpelijke redenen voordelig dicht bij de markt te wonen, het marktplein geraakt dus langs alle kanten met huizen omringd, kan zich niet uitbreiden en wordt spoedig te klein wanneer de agglomeratie groeit. Een groter marktplein moet dan worden in gebruik genomen, liefst dicht bij het kleine omdat al wie aan handel doet rond dit laatste is gevestigd. Zo ontstaat dan de « grote markt ».

Deze zeer algemene toestand scheen voor Brugge niet op te gaan, wel kon men twee markten zien in de « Markt » enerzijds, de Vrijdagmarkt anderzijds, doch dit beantwoordde toch niet aan de gewone toestand. Immers de Vrijdagmarkt ligt niet zo heel dicht bij de markt, en anderzijds is die laatste veel te groot om de primitieve markt van een ontlukende stadskern te zijn.

hieromtrent niet gewijzigd was. Hij heeft me op de meest positieve wijze zijn vroegere opvatting bevestigd.

Deze anomalie werd echter geheel opgelost, toen ik vaststelde dat de St Kristoffelkerk helemaal niet « *in medio foro* » staat, zoals een letterlijke vertaling van Galbert mij eerst had doen geloven, maar helemaal aan het Noordeinde, en dat er heel duidelijk een plein besloten ligt tussen de kerk en wat thans de noordergrens van de markt is. Weldra vond ik, dat dit kleine plein « vismarkt » heette ⁵⁹, en dat « vis-kenmerk » werd nog duidelijk toen het me inviel dat St Kristoffel patroon is van de vissers. Dit bracht dan de kerk in de redenering, en hier stond ik voor de tweede anomalie: de mobiliteit van de kerken in de 11e eeuwse steden is zeer groot. Waar een agglomeratie zich ontwikkelt, komt dadelijk een kerk op die plek. Welnu, de « Oudburg » heeft *geen* kerk! De oudste « stadskerk » kan niet anders dan St Kristoffel zijn. Maar indien de eerste stadskerk op die bepaalde plek ligt, moet men er dan niet uit besluiten dat de eerste belangrijke stadskern ook dààr lag? En dat zou dan volledig passen met het liggen, juist aan de voet van die kerk, van die « Vismarkt » waaraan, zoals ik betoogde, zonder veel moeite de hoedanigheid van « oudste markt » kan worden toegedacht.

Dit is niet alles: er is een tweede « oude stadskerk », en wel St Pieters. Welnu, St Pieters ligt in de onmiddellijke nabijheid van St Kristoffel, maar op de andere oever van de Reie. Is dit weer niet veelzeggend? Valt het niet op hoe een zeer vroege, zeer belangrijke (twee stadskerken) bevolkingsconcentratie moet hebben bestaan op beide oevers van de Reie, ter hoogte precies van de « Vismarkt »?

Is dat alles niet indrukwekkend? Schept het geen ernstig vermoeden, dat de « stad » Brugge zich eerst ontwikkeld heeft aan de plaats die door de aanwezigheid van de twee eigenlijke stadskerken en van de vermoedelijk oudste markt wordt gekenmerkt? Dat dit punt precies op de Reie ligt, en de agglomeratie zich op de twee oevers van de Reie had gevestigd versterkt nog de indruk: Brugge is ongetwijfeld ontstaan als zeehaven, dus aan een « scheepvaartpunt » dat ons hier volkomen duidelijk wordt geboden.

Langs een geheel andere kant kunnen we deze hypothese nog enige kracht bijzetten, nl. door een verklaring te geven voor het — latere — ontstaan van de « Oudburg ». Deze verklaring is, dat de Oudburg opkwam als gevolg van het aanleggen van de « Gentweg »: Gent en Brugge bestaan mogelijks (voor Gent zeker) in de 9e eeuw, maar er is niet de minste aanleiding om te geloven dat een ietwat belangrijke, dus goed aangelegde, weg toen reeds tussen beide plaatsjes liep: in de 9e eeuw hadden beide plekken niets gemeens: ze lagen niet binnen eenzelfde vorstendom en behoorden tot twee zeer verschillende vervoerweginstelsels (voor Brugge, de Noordzee en het banenstelsel naar Ieper-Cassel en Boulogne; voor Gent het Schelderivierenstelsel en het banenstelsel naar het Zuid-Oosten). Eerst wanneer de ene en de andere plaats belangrijke handelscentra waren geworden sprak het vanzelf, dat ze door een goed aangelegde baan zouden worden verbonden; zo iets kan men zich moeilijk

(59) DUCLOS, *op. cit.*, p. 433.

ouder voorstellen dan omtrent het jaar 1000⁶⁰. Toen had Brugge reeds minstens één eeuw wellicht bescheiden, maar reële stads- en handelsleven achter de rug. Langs waar de (Oude) Gentweg binnen Brugge kwam, toont het stadsplan duidelijk. Men heeft de keuze tussen vier itineraria⁶¹, waarvan één o.i. verre de voorkeur verdient, maar de keuze heeft geen belang hier: alle vier voeren ze ons *over de Oudburg* naar de Markt.

Het hoeft helemaal geen betoog, dat de stadsagglomeraties zich ontwikkelen langs de economisch belangrijke banen, dus moest er, *als gevolg van het aanleggen van de Gentweg* een wijk ontstaan daar waar die baan aan de markt komt. Dat de tweede, grotere markt, die de Vismarkt moest vervangen, juist in die richting (naar de Gentweg toe) tot stand komt, brengt nog een bevestiging.

Zo verklaren we ontstaan en ontwikkeling van de Oudburg. Deze wijk had geen eigen kerken nodig, vermits St Salvators en O.L.V. in de onmiddellijke nabijheid lagen. Deze wijk zal het punt rond St Kristoffels en St Pieters overvleugelen (en daarom de zetel worden van de definitieve stenen gemeenschapsgebouwen) om twee redenen: in de 12e eeuw neemt het warenverkeer over land, dat tussen de romeinse tijd en de 11e eeuw nietig is geweest, weer toe, en deze Gentweg is niets anders dan het eindpunt van de baan Brugge-Keulen. Omgekeerd echter wordt het aanlegpunt voor de schepen aan de Reie steeds meer stroomafwaarts verplaatst, zodat ons « eerste » stadsgebied zijn specifiek belang verliest.

(60) Dit is natuurlijk een loutere, relatieve, gissing. In hoofdzaak berust ze hierop: men kan de stadsgroei te Gent dank zij een betrekkelijke rijkdom aan gegevens volgen doorheen de tiende eeuw, waarbij men kan afleiden dat ze in de eerste helft van die eeuw nog maar heel nietig was (één stadskerk), en tenslotte maar in de elfde eeuw een felle groei kende (opkomst van drie nieuwe stadskerken; cf. G. DECLERQ, *De Kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke Geschiedenis* (Nederlandse Historiebladen, II, 1939, pp. 117-135). In het begin van de 11e eeuw had Gent nochtans reeds een zeker belang (brief van Othelbold « *Est enim caput regionis, primum ceterarum tenens civitatum et ab antiquis Gandavum vocitatus castrum* » (omtrent 1030, L. VOET, *De Brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva*. Brussel, 1949, p. 233). Natuurlijk is dit zeer opgeblazen, maar het wijst toch over het tamelijke belang van Gent in die tijd.

Wat Brugge betreft, hebben we geen enkel kronologisch houvast: een vermelding als *vicus* in het begin der 10e eeuw, een als *portus* in het begin der 11e (*Miracula Sancti Bavonis*, MGH SS XV p. 597), en van dat ogenblik af tamelijk veel vermeldingen doorheen de eerste helft der 11e eeuw (Cf. GANSHOF, *Iets over Brugge*, pp. 295-96). Uit dit laatste blijkt dat de plek toch reeds een zeker belang had, hoewel de lectuur van Galbert wel de indruk geeft, dat Brugge in 1127 veel minder belang had dan Gent. Wanneer de stadskerken te Brugge ontstaan weet men niet: St Kristoffel wordt maar vermeld op het einde der 11e eeuw, maar kan veel ouder zijn (hierover valt niets te zeggen). Daar Gent (cf. het ontstaan der stadskerken) eerst in de 11e eeuw sterk groeit, en Brugge eerst in de eerste helft der 11e eeuw regelmatig in de teksten gaat voorkomen, meen ik, met alle nodige reserves, het tot stand komen van een baan Gent-Brugge niet voor het jaar 1000 te kunnen situeren.

(61) Zie het plan bij J. DE SMET's « *Straatnamen van Brugge* ». Het betreft namelijk: van Oost naar West: de Mostaardstraat, de Eekhoutstraat-Wollestraat, de Groeningestraat-Sulferbergstraat, de Groeningestraat-Nieuwstraat, de Mariastraat.

De tweede is verreweg de waarschijnlijkste, omdat in de Mostaardstraat het St Nikolaasgodshuis stond, wat vrijwel zeker op de oudste weg wijst.

Geheel deze constructie (meer is het niet) lijkt ons niet zo onbevredigend. Op een punt ten nadele ervan moeten we echter wijzen: het is een vrij algemeen feit bij de Vlaamse steden, dat de eerste markt of vismarkt ontstaat precies aan de hoofduitgang van de burcht. Zo iets is niet het geval met onze « vismarkt », wel met de « Grote markt ». Men kan hiertegen wel aanvoeren, dat de « Grote Burcht » die we door Galbert kennen, blijkbaar een architectureel complex is dat eerst in de 11e eeuw opkwam, toen de eerste stadskern reeds gevestigd was. Men zou dan kunnen vermoeden dat de « hoofduitgang » verplaatst werd bij het verbouwen. Maar dit is zeer onwaarschijnlijk om twee redenen: de « hoofduitgang » van de burcht is immers niets anders dan het punt waar de « straat » uit de burcht komt, en dat zal toch niet veranderd zijn ! Daarenboven, het « Steen » dus vermoedelijk de oudste stenen burcht van circa 950 ligt precies aan die latere hoofduitgang van de burcht en duidt dus zeer waarschijnlijk de oudste burchtligging aan. Ik moet dus wel de anomalie vaststellen zonder ze te kunnen verklaren. Dat ze een fundamenteel bezwaar tegen mijn voorstelling van twee successieve kernen zou zijn, geloof ik niet.

Er bestaat geen twijfel over, dat Brugge zich het sterkst ontwikkelde heeft in de richting van het Oosten, dus langs de « Straat » naar Ieper en langs de baan naar Gent. Het weinige, maar duidelijke, dat we over deze expansie weten wijst altijd in die richting: voor het einde van de elfde eeuw in elk geval lagen O.L.V. en St Salvators in de agglomeratie ⁶². In 1127 reikt de stadsagglomeratie tot aan het « Zand » of Vrijdagmarkt ⁶³. Langs die kant zal in de 13e eeuw nog een kerk nodig blijken (St Jacobs).

Ook naar het Noorden toe, dus in de uitbouw van onze « eerste stadskern » is er stadsuitbreiding geweest in de 13e eeuw nog, vermits de St Gilliskerk daar tot stand kwam. Naar het Oosten en het Zuiden van de « burcht » ziet men niets dergelijks, behalve in de onmiddellijke nabijheid van de burcht (binnen het « Eiland ») waar St Walburga oprijst.

Er valt dus niet aan te twijfelen: de sterkste groei, in het vroege Brugge is gegaan naar het Westen toe vanaf de markt. Deze expansie heeft « Brugge » reeds ver van de Burcht geleid ten tijde van Galbert, vermits zoals gezegd, het « Zand » dan reeds ten dele binnen de omwalling ligt. Maar, ik herhaal het, omtrent 1089, dus veertig jaar vroeger, lagen St Salvators en O.L.V. ook reeds binnen de agglomeratie.

De specialisten van de stedengeschiedenis hebben in de jongste jaren sterk de nadruk gelegd op de « omwallingsgeschiedenis », doordat ze in het aanleggen van de eerste stadsomheining een essentieel moment zien in de stadsontwikkeling. Hoe staat het uit dat oogpunt met Brugge?

Galbert vertelt, dat er een elementaire stadsversterking werd aangelegd juist in 1127. Men heeft dit meestal geïnterpreteerd als zijnde de ver-

(62) Oorkonde van 1089 (GYSSELING-KOCH, *op. cit.* p. 300: — « *ecclesia Sancte Marie que est in burgo...* » (en, ten overvloede, Galbert, c. 114 p. 165: — « *ecclesia B. Mariae in Brudgisi* »); voor St Salvators cf. n. 53.

(63) Hierboven n. 55.

melding van de eerste omheining van Brugge. Prof. Ganshof verdedigt een andere zienswijze. Volgens hem zou Brugge reeds in 1089 zijn omheind geweest, en hij steunt hiervoor op een oorkonde van 1089 die de St Salvatorkerk situeert « in castello forinseco ». De brugse geleerde vat dit zo op, dat hier wordt bedoeld op een buitenversterking, (buiten ten opzichte nl. van de binnenversterking d.i. de burcht). Dit is een mogelijke interpretatie, maar ze is niet geheel zeker. De uitdrukking is ongetwijfeld onduidelijk en zonderling, en ik ben geneigd te denken dat ze de vertaling is van een vlaamse uitdrukking, die men elders terugvindt en in een kontekst die geen twijfel laat over de betekenis, nml. « butenburch »⁶⁴. Butenburch wil heel uitdrukkelijk zeggen, buiten de burcht⁶⁵. Indien « castellum forinsecum » butenburch betekent, kan uit deze vermelding niet worden besloten tot een versterking van Brugge in 1089. Ik geef toe dat deze interpretatie zich evenmin opdringt als die van prof. Ganshof. En misschien heeft de zaak eigenlijk niet zo veel belang. Ik vraag me af of de historici, en ik niet het minst, niet te veel de nadruk hebben gelegd op de « eerste » omwalling van een stad. Als men in Galbert ziet met welk gemak een stad — dit betreft niet alleen Brugge⁶⁶ — « versterkt » wordt in tijden van nood, ben ik sterk geneigd te geloven, dat er, tussen het ogenblik waarop de « eerste blijvende omwalling » en tussen de tijd waarop de agglomeratie helemaal niet versterkt was en de burcht als toevlucht gebruikte, een lange periode heeft gelegen van « temporaire omwalling », dit is omwalling die in tijden van nood in de haast werd aangelegd en daarna weer werd verwaarloosd.

Nog een punt in verband met deze « vroegste omwalling »: lag de O.L.V.-kerk erbinnen of erbuiten? Prof. Ganshof, en blijkbaar ook Prof. Strubbe menen van niet⁶⁷. Daar de O.L.V.-kerk blijkbaar ten tijde van Galbert werd aangevoeld als een « stedelijke kerk »⁶⁸ lijkt dit op het eerste gezicht onwaarschijnlijk, en het staat voor mij vast dat althans de argumenten waarop beide geleerden steunen niet steekhoudend zijn.

Hun argumentatie kan men als volgt samenvatten: een oude loop van de Reie moet gelegen hebben tussen O.L.V. en St Salvators, anders ware het onbegrijpelijk dat ze in twee oorspronkelijk verschillende landelijke parochies zouden zijn gelegen. Trouwens men heeft inderdaad de sporen teruggevonden van een oudere loop van de Reie tussen beide kerken in.

(64) Zie K. DE FLOU, *Toponymisch woordenboek van West-Vlaanderen*, s.v. Butenburch. Deze term wordt namelijk gebruikt, en niet later dan de 12e eeuw, om te Veurne de plaats aan te duiden waar de St Nikolaaskerk stond. Die kerk staat inderdaad, onmiddellijk naast, maar buiten de « burcht ».

(65) Of zou het zijn « de agglomeratie » (*burgus*) van buiten nl. buiten de burcht?

(66) Aire b.v.b. (c. 67 p. 108) en wellicht Oudenaarde (*ibid.*), Oudenburg c. 112 p. 159.

(67) GANSHOF, *Iets over Brugge*, p. 300, n. 47.

(68) c. 114 p. 165 « *ecclesia B. Mariae in Brudgis* ». Zie daarenboven hoe kortdaat de priesters van die kerk met de Bruggelingen samenspannen (*ibid.*) Hoogstwaarschijnlijk behoren ze tot die fanatiek met de stedelingen meedoende geestelijken waarop Galbert zo nijdig is (einde c. 115, einde c. 116, tweede helft van c. 118).

Tot hiertoe ben ik het geheel eens: de Reie, grens tussen beide parochies, moet inderdaad eenmaal tussen beide kerken hebben gevloeid.

Wat ik hier alleen wil laten opmerken, is dat men volstrekt niet weet *wanneer* deze oorspronkelijke loop werd verlaten ten gunste van de latere loop, die beide kerken op de westelijke oever van de Reie laat.

De argumentatie van de twee geleerden gaat juist om het dateren van deze verandering: in 1128, betogen ze, lag O.L.V. nog buiten de stadsomheining, en dan wordt het vrijwel evident dat in die tijd de oude loop van de Reie nog bestond en door de stadsomwalling werd gevolgd.

De vraag is nu, of in 1128 O.L.V. inderdaad buiten de stadsomwalling lag. Het argument dat hiervoor wordt aangehaald, komt hierop neer: in 1128 was Brugge door de bisschop onder interdict geplaatst. Nochtans hebben de Bruggelingen toch de eredienst kunnen voortzetten, en wel in de O.L.V.kerk. Daar deze kerk immers buiten de omheining lag, lag ze, letterlijk gezien, niet binnen Brugge en viel dus niet onder het interdict.

Ik betwijfel echter ten sterkste, of men uit Galbert kan aflezen, dat de eredienst in de tijd van het interdict *uitsluitend* in O.L.V. werd voortgezet. Wat Galbert met nadruk zegt, is dat de Bruggelingen zich van het interdict volstrekt niets hebben aangetrokken, ja, dat het helemaal niet werd afgekondigd te Brugge en dat de Bruggelingen voortgingen met zoals in gewone tijd te handelen uit kerkelijk opzicht⁶⁹.

Als dat zo is vervalt de uitzonderingspositie die men aan O.L.V. wil toeschrijven, en meteen de noodzaak om haar buiten de omheining te houden.

Laten we thans samenvatten: aan het uitgangspunt, toen er nog geen sprake was van stad noch van burcht te Brugge, was het « Brugse ruim » ingenomen door twee machtige domeinen: nl. Syssele (huidig grondgebied van Syssele, Assebroek, Oedelem, Koolkerke, Ste Kruis, St Anna, een deel van Vijvekapelle en de stadsparochies O.L.V., St Gillis en St Katharina) en het koninklijke domein Snellegem, dat behalve het grondgebied van het huidige Snellegem, ook nog dat van Varsenare, St Andries, St Michiels, misschien ook Jabbeke, en de stadsparochies St Salvators, St Baafs, St Pieters, St Walburga en St Jacobs bevatte.

Beide domeinen waren practisch kustgebied, althans daar lagen de schorregebieden die gelijkelijk zullen worden ingedijkt.

Twee landschapsfeiten van belang nog voor de stadsvorming: het Zwin, met zijn uitloper de Reie en het Vuldersreike. De Reie was in elk geval bevaarbaar tot aan « Brugge », de aanlegplaats die zeer waarschijnlijk lag op hoogte van de huidige Breidel- en Philipstockstraten. Het tweede feit dan is de « straat » die daar liep langs de kust, van Oudenburg ko-

(69) c. 114 p. 165: — « *nos quidem, contra preceptum metropolitani nostri et episcopi, divinum officium peragebamus mortuosque in bello tumulabamus in sanctis atris...* » Hoe men hieruit kan afleiden, dat dit alles uitsluitend in O.L.V. kerk geschiedde is mij een raadsel. Trouwens het meervoud « atris » vernietigt deze redenering. Daarenboven wordt de ware toedracht van zaken geheel duidelijk door c. 116 p. 168: — « *nemo auderet annuntiare bannum et anathema archiepiscopi nostri...* » Het kan dus niet uitdrukkelijker gezegd worden dat de Bruggelingen zich van het interdict volstrekt niets hebben aangetrokken.

mende, naar Ieper, Cassel, Boulogne. Ze overschreed de Reie precies aan het raakpunt (thans) tussen Markt en Breidelstraat.

In de 9e eeuw kwam er beweging in dat landschap: er kwam, wellicht aan kruispunt van Reie en « Straat » een (houten) burcht en er begon zich misschien een eerste stadskern, een « vicus » te ontwikkelen. De Noormannen verlaten het land, de burcht wordt een der residenties der graven van Vlaanderen en de « vicus » leeft op, waarschijnlijk op beide oevers van de Reie, op hoogte van de Philipstockstraat, waar, aan de Noordzijde van de huidige markt, de Vismarkt tot stand komt.

Een stenen burcht, het « Steen » wordt in het midden der eeuw gebouwd door graaf Arnulf I; vermoedelijk groeit de « vicus » traag maar geleidelijk en moeten op beide oevers van de Reie bidplaatsen worden opgericht: St Kristoffel op de linkeroever, St Pieters aan de rechteroever.

In de elfde eeuw ontwikkelt zich de handelsnederzetting verder, en wellicht is het dan dat, na het aanleggen van de Gentweg, de « Oudburg » zich begint te ontwikkelen. Vermoedelijk is het ook dan dat St Salvatorskerk opkwam, in de nabijheid van « Oudburg », en wel, omdat O.L.V. te veel van de « oblationes » van de Oudburg naar haar toe trok, vooral nadat de loop van de Reie zich had verlegd waardoor O.L.V. op dezelfde oever ging liggen als de « Oudburg ». Doch het meest spectaculaire feit van de 11e eeuw te Brugge is wel het optrekken door Boudewijn V van het grote « castrum ». Dit *castrum* is veel meer dan juist een militair gebouw, meer zelfs dan een grafelijke residentie: het is een administratief centrum, opzettelijk ingericht met het oog op de wereldlijke administratie van de kasselrij door de burggraaf en van de domaniale administratie van de grafelijke domeinen door de proost van St Donatiaan, tevens kanselier van Vlaanderen voor wiens « bureten » een kapittel werd gesticht⁷⁰.

Een zo belangrijke administratieve, « superstructuur », geestelijk, domaniaal en bestuurlijk, had van Brugge een van die essentiële bestuurlijke steden kunnen maken die we thans nog kennen, doch dit werd niet het geval doordat Brugge wegens zijn ligging (en misschien wel geholpen trouwens door haar centraal-administratieve positie) vrij snel een der grote handelssteden van Vlaanderen werd.

(70) De St Donatianskerk zelve (of een deel van die kerk) is ouder dan (althans de gebouwen van) het kapittel. Dit blijkt onweerlegbaar uit c. 62 van Galbert, waaruit het blijkt dat het oprichten van de slaappleats van de kanunniken sommige vensters van de kerk buiten gebruik had gesteld. Daar het m.i. niet goed opgaat te aanvaarden, dat Boudewijn V, als hij al die bouwwerken in de burcht liet uitvoeren, geen nieuwe kerk oprichtte, zou ik eerder geneigd zijn te geloven dat deze graaf de kerk heeft verfraaid, waarbij een deel van de oudere muren werden bewaard. Dit (behalve dan het toeschrijven van het werk aan Boudewijn) volgt m.i. uit de desbetreffende passage van Galbert: — « *fenestra, in aedificio templi primo, ex ordine antiqui operis illo patuit...* »

BRUGGE OMSTREEKS 1127

- rivier
- stadswalling
- gracht
- brug
- poort

